

ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ТИХОМІРОВ Сергій Іванович

УДК 321.013+323.2

**ДОСВІД ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ:
АНАЛІЗ І СИНТЕЗ**

23.00.02 - політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

ОДЕСА- 2000

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в департаменті філософських і соціальних наук Севастопольського державного технічного університету Міністерства освіти України.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
Чемшит Олександр Олександрович,
Севастопольський державний технічний університет,
завідувач кафедри філософських і соціальних наук.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Наумкіна Світлана Михайлівна,
Південноукраїнський державний педагогічний
університет ім.К.Д.Ушинського,
завідувач кафедри політичних наук,

кандидат політичних наук, доцент
Сіленко Алла Олексіївна,
Українська державна академія зв'язку ім. О.С. Попова,
доцент кафедри політології.

Провідна установа: Одеська філія Української академії державного управління при Президентові України, м. Одеса.

Захист відбудеться "28" січня 2000 р. о 14⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.086.02 в Одеській державній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська,2.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Одеської державної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "27" грудня 1999 р.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Кінець XX століття характеризується двома глобальними процесами. Країни, що відстали в розвитку, прагнуть на основі використання різних модернізаційних моделей, наздогнати передові держави за рівнем і якістю життя. З іншого боку, підсилюється бажання народів країн, що розвиваються, зберегти цілісність і національну ідентичність. Але ці цілі виявилися важко сумісними. Відсутність надійних наукових рекомендацій змушує реформаторів знаходити баланс суто емпіричним шляхом. Через що спостерігається досить строката картина: у деяких випадках має місце справжній рух до демократії, в інших економічний прогрес супроводжується авторитарними тенденціями, а в третіх - стан держав є близьким до хаосу.

Актуальність наукового осмислення цих явищ визначається тим, що Україна і інші країни СНД зробили демократичний вибір і прагнуть зайняти належне місце у світовому співтоваристві. Помилки в стратегії і тактиці реформ можуть привести або до втрати темпів об'єктивно необхідних перетворень, або до деградації демократичної політичної системи (далі ПС).

В основі існуючих концепцій динаміки ПС лежить так звана "соціологія розвитку", що розроблена М.Вебером, Т.Парсонсом і Ф.Теннісом. У її рамках виділяються два типи суспільств - традиційне (незахідне, доіндустріальне) і сучасне західне (індустріальне і постіндустріальне). Розвитком визнається рух від перших до других. При цьому класична модель західної ПС, що навіть сягає праць Платона, Арістотеля, Цицерона, Аврелія Августина, Фоми Аквінського, М.Падуано, Т.Гоббса, Дж.Локка, Ш.-Л.Монтеск'є, Д.Медісона і інших, сумніву не викликає.

На цій базі народилися теорії оригінального і вторинного розвитку. Перша описує західний політичний розвиток, як сукупність процесів раціоналізації, соціальної мобілізації і національної інтеграції. Р.Арон, Дж.Барнхем, З.Бжезинський, Д.Белл, Дж.К.Гелбрейт, М.Дюверже, У.Ростоу, Г.Саймон, М.Фрідман і ін. представляють оригінальний розвиток як процес в економічній, політичній, геополітичній галузях, що приводить до знищення перешкод в мобільності людей.

У 50-ті роки XX століття виникли теорії вторинного розвитку. У працях Г.Алмонда, Д.Аптера, С.Верби, Д.Коулмена, Д.Ростоу й інших цей розвиток має форму глобальної моделі руху незахідних суспільств у бік західних шляхом копіювання інститутів, процедур і цінностей при активній орієнтації на Захід. Реалізація даної моделі привела до жорсткого опору і реакції, або до анархії.

На наступному етапі з'явилися автори, які думають, що використання традиційних інститутів не перешкоджає розвитку. С.Хантингтон стверджував, що тільки авторитарні режими гарантують адаптацію демократичних інститутів до швидкозмінливих, у результаті соціальної мобілізації, суспільних цілей. Навпаки, для Р.Даля, головні умови розвитку - залучення населення до системи представницької демократії і безпека політичної конкуренції. Серед розроблених вченим критеріїв

розвитку - історична спадкоємність реформ. Обидва автори пов'язували проблеми вторинного розвитку лише з притаманними традиційним суспільствам властивостями: ригідністю, мобілізованою політичною участю, монополією держави на ресурси.

У той же час існують роботи, в тому числі О.Орися, В.Банса, А.Гора, О.Зінов'єва, П.Кеннеді, Д.Сарторі, І.Солоневича, Б.Сореза, Ф.Фукуями, О.Шпенглера і інших, з яких випливає, що проблеми вторинного розвитку можуть міститися і у невідповідності самих теоретичних моделей реальному стану суспільства-донора і/або суспільства-реципієнта.

Характер впливу ПС Заходу на вторинний розвиток трактується в літературі досить невизначено. У поясненні кризових явищ у пострадянських країнах спостерігається інверсійність. Правильність стратегічних рішень перевіряється, зазвичай, за критерієм протилежності старому політичному курсу. Автори ліберального напрямку Ю.Буйда, Є.Гайдар, Ю.Манн, В.Мільдон, Г.Попов і інші, труднощі розвитку пов'язують з відступом від моделі М.Фрідмана, а автори-консерватори Н.Андрєєва, О.Зінов'єв, Г.Зюганов, С.Кара-Мурза, В.Максимов і інші труднощі модернізації і ситуацію перехідного періоду взагалі трактують не інакше, як "контрреволюцію", зроблену "агентами західного впливу".

На наш погляд, загальними недоліками наведених підходів є:

а) без розгляду залишається соціальна ціна як "поглиблення реформ", так і консервативного реваншу;

б) критичний ухил, при якому дискусанти або підкреслюють, наскільки країни СНД відстали від Заходу в створенні інфраструктури демократії, або акцентують увагу тільки на промахах влади. Це перешкоджає конструктивному синтезу всіх чинників політичного розвитку - раціоналізації і соціальній мобілізації (умов позитивної економічної динаміки) і національній інтеграції, що забезпечує цілісність ПС.

Матеріал для такого синтезу існує. Є ряд країн, що уникнули "реформації" і "реакції", які поєднали політичну модернізацію з традиційними цінностями і забезпечили високий рівень виробництва і суспільної стабільності. У працях сходовознавців і політиків Л.Алаєва, Ден Сяопіна, О.Володіна, Б.Каусікана, М.Каддафі, Г.Чуфріна і ін. зазначається, що в незахідних країнах "демократичні цінності" за ступенем значущості стоять нижче, аніж "територіальна цілісність країни" і "фундаментальний характер існуючої ПС". Соціальний порядок і стабільність - неодмінні умови економічного росту, а останній є основою політичного ладу, що гарантує гідність особистості.

Але теоретичних узагальнень "як це робиться" мало. Достовірна ж оцінка роботи тих або інших моделей розвитку в незахідних країнах для України і СНД дуже важлива, тому що:

а) існує реальний досвід керування стабільністю подібних багатонаціональних суспільств із різним ступенем модернізованості регіонів;

б) експериментально доведено, що шлях від злиденності і тиранії до процвітання і демократії можна пройти в короткий термін, спираючись на традиційні цінності і мотиви.

Очевидно, що яка б модернізаційна модель не використовувалася, її застосування неефективне без точного знання характеристик реального стану ПС донора і системи, яка прагне до демократизації. У працях і виступах Р.Абдулатипова, З.Бжезинського, Б.Єльцина, В.Жириновського, Г.Зюганова, У.Клінтона, Л.Кравчука, Л.Кучми, П.Лазаренка, О.Лукашенка, О.Мороза, П.Симоненка, Р.Хасбулатова та ін. міститься докладний аналіз актуальних проблем пострадянського політичного розвитку. Ці праці, так само як збірки статистики і матеріали аналітичних центрів послужили фактологічною основою цієї дисертаційної роботи.

Задум дослідження викликав необхідність аналізу літератури з загальних питань подолання криз розвитку. Відзначимо роботи С.Булгакова, Н.Біндюкова, О.Дугіна, Л.Келсо, С.Кургіняна, Р.Лонга, В.Педоренка, Ф.Рузвельта, О.Салуцького, Р.Фішера, Г.Форда, У.Юри та інших. Зазначені автори, однак, пропонують лише дії окремого і симптоматичного характеру - в економічній, соціальній, політичній й інших підсистемах, не беручи в розрахунок ПС, як одиницю політологічного аналізу.

Аналіз джерел показав, що досить багато питань розвитку ПС, забезпечення їх цілісності, вимагають подальшого політологічного опрацювання з врахуванням потреб сучасного етапу реформ в Україні і СНД, що й обумовило необхідність цього дисертаційного дослідження.

Мета і завдання дослідження. Об'єктом дослідження є сукупність ПС сучасних суспільств. Предмет дослідження є система, в яку складовими підсистемами входять ПС України, Білорусі і Росії, який обрано з наступних підстав:

- а) ця система є історичним ядром СНД, перед розпадом СРСР, яка складається з однорідних підсистем;
- б) за основними політологічними показниками вона істотно відрізняється від інших пострадянських підсистем;
- в) має загальну периферію;
- г) Україна, Росія, – з одного боку, а Білорусь – з іншого, демонструють альтернативні модернізаційні підходи.

Мета роботи обумовлена комплексним характером предмету: сформулювати необхідні умови національної інтеграції в Україні, Білорусі і Росії на основі системного аналізу світових тенденцій і закономірностей політичного розвитку - з одного боку, і проблем демократизації в цих країнах – з іншого. Для реалізації цієї мети треба було вирішити наступні завдання:

- а) критично проаналізувати основні концепції політичного розвитку;

б) провести порівняльний аналіз політичного розвитку в західних, не західних суспільствах і радянському суспільстві;

в) досліджувати відповідність розвитку ПС зазначених країн критеріям стабільності і цілісності;

г) охарактеризувати умови формування інтеграційних полів країн зазначеної системи.

Методи і теоретичні моделі дисертаційного дослідження обрані відповідно до поставленої мети:

а) системний, інституційний, порівняльний політологічні методи;

б) емпіричний метод аналізу джерел політичної інформації;

в) теоретичні моделі Д.Істона, Г.Алмонда, О.Зінов'єва, Є.Сєдова, М.Фрідмана.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в наступному:

а) обґрунтовано використання моделей О.Зінов'єва і Є.Сєдова для аналізу будь-яких ПС у перехідних і кризових станах;

б) розкрито зміст основної проблеми політичного розвитку пострадянських ПС: в умовах локалізації цих ПС поблизу початкової точки інформаційно-ентропійного циклу ПС не забезпечують дотримання основних вимог балансу "вводу" - "виводу"; посилені відчуженість і конкурентність ведуть до прогресуючої внутрішньої безсуб'єктності політичного процесу і деградації демократичних режимів;

в) обґрунтовано висновок: в умовах модернізаційної кризи потенціал як західної, так і традиціоналістської моделі розвитку засвоєним бути не може;

г) аргументована основна умова нормалізації політичного процесу: включення в сферу базових інтересів усіх політичних акторів інтересів своїх країн, як цілісностей;

д) з цією метою розкриваються суть, зміст загального компромісу з економічних, міжнаціональних, політичних і геополітичних напрямків, що створить передумови до національної інтеграції;

е) сформульовані принципи формування і функціонування широкої коаліції політичних сил для забезпечення розвитку і збереження цілісності України, Білорусі і Росії; на період стабілізації вона може бути політично оформлена як система панування з одною домінуючою партією.

Практичне значення отриманих результатів дослідження визначається новизною і сукупністю тез, що виносяться на захист. Ці положення можуть використовуватися: при розробці і прийнятті політичних рішень, для вироблення оптимальної геополітичної концепції, при осмисленні проблем політичного розвитку. Деякі частини тексту можуть бути використані в навчальному процесі викладання політології у ВУЗах.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження доповідалися на міжнародних наукових конференціях: "Міжкультурні комунікації і проблема духовності наприкінці ХХ століття" (Київ – Севастополь, 1995, 1996, 1997 роки), "Шляхи самопізнання людини у філософії, релігії, науці, культурі" (Київ – Севастополь, 1995, 1996, 1997 роки), на II Кримських читаннях

М.Я.Данилевського (Ялта, 1995 р.). Дисертація обговорювалася і одержала схвалення на засіданні департаменту філософських і соціальних наук СевДТУ 2 липня 1999 р.

Публікації. Основні результати дисертації опубліковані в 3 брошурах, в 11 статтях (одна - в науковому журналі, 10 - в збірниках наукових праць, матеріалів і тез наукових конференцій). Дисертантом написано розділ для навчального посібника "Прикладна політологія".

Структура дисертації. Подане до захисту дослідження складається з вступу, 3-х розділів, кожен з яких містить 3 підрозділи, висновку і списку літературних джерел. Обсяг дисертації складає 175 сторінок. Список використаних джерел включає 275 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** аналізується сучасний стан теорії політичного розвитку; виявляються недостатньо опрацьовані в науковій літературі проблеми вторинного політичного розвитку ПС; обґрунтовується актуальність дослідження; формулюються мета і завдання роботи; мотивується обрана теоретична база і застосовані моделі; ануються особисто запропоновані автором наукові положення; містяться рекомендації з використання результатів роботи в діяльності політичних інститутів і в педагогічній практиці; наводяться дані про апробацію дисертаційного дослідження, про публікацію основних висновків у науковій літературі, про структуру дисертації.

Перший розділ дисертації складається з трьох підрозділів, що розкривають "Основні напрямки розвитку сучасних політичних систем". У **першому підрозділі** обґрунтовується вибір методологічної бази і теоретичних моделей. Оскільки той або інший шлях суспільного розвитку визначається політичними чинниками, а саме він залежить від економічних, соціальних, культурних і інших причин, застосовувані методи і моделі повинні дати можливість аналізу ПС як цілісностей, куди державна, економічна і інші сфери входять як взаємозалежні підсистеми. Основний внесок у розробку системного методу, що дозволяє вивчати політику як цілісний, складноорганізований, саморегулюючий механізм, який знаходиться в постійному контакті з навколишнім середовищем через "ввід" – "вивід", зробили Д.Істон і Г.Алмонд. Їх підходи можна використовувати як базу для створення нових робочих гіпотез і моделей з врахуванням специфіки дослідження.

Перехід від традиціоналістської політичної системи до демократичної вимагає раціоналізації і соціальної мобілізації суспільства. Але ці процеси викликають атомізацію мас, підсилюють регіональну диференціацію і політичну дезорганізацію. На етапі демократичної трансформації зростає небезпека руйнуючих соціум деструктивних конфліктів і, отже, існує нагальна потреба оволодіння методологічними засобами оцінки реального стану політичних систем, що прагнуть до модернізації, і проблем їхнього розвитку з тим, щоб:

- а) забезпечити територіальну цілісність країни;
- б) зберегти при цьому певний рівень конкурентності для забезпечення розвитку.

Моделі Д.Істона і Г.Алмонда не дозволяють адекватно описати політичний розвиток через певні недоліки:

- а) дискретність;
- б) відсутність можливості досліджувати кризові і перехідні стани ПС;
- в) не приділяється достатньої уваги міжсистемній взаємодії;
- г) відкритість питання про оптимальні обсяги демократичних свобод і державного регулювання.

Використовуючи ідеї О.Зінов'єва і К.Шеннона-Є.Сєдова, вдалося адаптувати класичні моделі до аналізу нестабільних станів будь-яких політичних систем.

О.Зінов'єв ввів новий критерій типології ПС - співвідношення обсягів "ділових" і "комунальних" відносин у даній ПС, яка включає в себе ієрархічно розташовану особистісну, економічну і державну підсистеми, що в свою чергу входять як підсистеми в більш загальну суперсистему. Західні системи від незахідних відрізняються перевищенням обсягу "ділових" відносин над "комунальними" і більш високим положенням економічної підсистеми над державною. Комунальні відносини є дестабілізуючим чинником, особливого роду мірою політичної ентропії в ПС будь-якого типу. Якщо зменшується сила системотворчих чинників ("діловий" фактор - у західних, "загальна етика" - у незахідних ПС) - а це неминучий етап розвитку, - суспільство відчуває дестабілізуючу напругу, певний ступінь якої забезпечує потенціал розвитку. Збереження цілісності ПС забезпечується її спроможністю підтримувати політичну ентропію в цьому оптимальному стані.

З врахуванням сказаного, дисертантом запропонована "вісь розвитку" - шкала, що плавно з'єднує всі реальні дискретні типи ПС. Опорними точками цієї шкали є класичні "західні" і "незахідні" ПС, які зводяться до так званих "ідеальних типів". Використання цієї шкали дає підстави для конструктивного синтезу оригінальної і вторинної моделей політичного розвитку. Координата точки, якій відповідає конкретна ПС, відносно системи, яка оптимально розвивається, (що забезпечує ефективний і легітимний розподіл суспільних цінностей) вказує правлячій еліті на те, в чому відчуває потребу дана ПС для забезпечення і цілісності і можливості розвиватися - у збільшенні або зменшенні політичної ентропії (обсягу демократичних свобод). При цьому акцентується, що еліта має ефективну систему політичного панування будь-якого типу.

Теорія Є.Сєдова розкриває динаміку політичного розвитку систем в залежності від стану максимальної ентропії (анархії) до стану диктатури. Оптимальним співвідношенням об'ємів свобод і детермінізму є 1 до 4. Пройшовши (у тому числі через бюрократизацію управлінських структур) оптимум, ПС втрачає адаптивні властивості і у кінцевій точці циклу може існувати лише за гранично

стабільних умов. Інакше настає стрибкоподібний перехід у початкову точку інформаційно-ентропійного циклу (ІЕЦ). Для самозбереження ПС повинна сформувати між підсистемами нові інформаційні зв'язки. Якщо з цією метою використовуються зовнішні ресурси, то запозичається і енергія зв'язків зовнішньої системи і упорядкованість цих зв'язків до руйнації. Тому встановлення стабілізуючих зв'язків у ПС і її підсистемах приводить до зростання ентропії зовнішнього середовища. Якщо ПС, що прагне до розвитку, підключається до зовнішньої системи, то встановлення цих зв'язків можливо лише за умов, що зовнішня ПС знаходиться на більш низькому рівні. (Варто враховувати також, що для будь-якої підсистеми, усі підсистеми нижчого рівня є зовнішнім середовищем). В іншому випадку цілісність ПС буде визначатися не стільки внутрішніми чинниками, скільки сигналом "вводу" від зовнішнього середовища, а сама ПС набуває властивості периферії вищої системи.

Положення даної ПС на ІЕЦ Є.Сєдова відносно початку і кінця циклу, а також точки оптимуму дозволяє визначити стратегію перетворень з метою вивести систему, що прагне до розвитку, в коло оптимуму. Якщо координата даної ПС розташовується між початком циклу і оптимумом, то розвиток вимагає жорсткого державного детермінізму при обережному запровадженні демократичних свобод, а на іншому відрізку циклу централізація повинна поступово знижуватися і приводиться у відповідність з вимогами груп інтересів в економічній підсистемі. Таким чином, пропонується концептуальна схема системного контролю плину вторинного розвитку, на підставі якого можлива достовірна оцінка реального стану суспільства, що реформується, і напрацювання адекватних заходів для його коригування.

В другому підрозділі "Оригінальний (західний) політичний розвиток" визначається місце ПС Заходу на осі розвитку і ІЕЦ. У результаті дослідження, дисертант доходить висновку, що класична модель, заснована на пануванні економічної підсистеми над державною, індивіда над групою, частини над цілим, у сучасній версії М.Фрідмана, є лише частиною ПС Заходу, що не вичерпує усіх її проявів. Сучасна західна держава підіймається на вищий рівень у ПС, а її функція вже не зводиться лише до правового регулювання відносин власності: вона сама стала найбільшим власником, а в ній самій демократизм є мінімальним. Хоча завдяки автономії акторів, громадянська активність (як наприклад рух коммюнитаріїв у США і Канаді) сприяє збереженню значного рівня демократичних свобод, демократичність, як характерна риса західних суспільств, виявляє тенденцію до звуження. Зростає і бюрократизація управлінських структур.

Модель "нація – держава" вступила в протиріччя з принципами ділової організації. Вся енергія, що витрачається на капіталізацію, необхідна для підтримки гомеостазу, може бути отримана лише за рахунок зовнішніх джерел. Ресурс власне західної периферії близький до вичерпання. Набирає силу зростання ентропії на нижчих поверхах ієрархії суспільства. Діловий імператив (прагнення капіталу до

необмеженого росту) диктує розчленовування самих західних суспільств на функціональні блоки і їхнє комбінування. В узагальненому вигляді цей процес видається як конкуренція суперструктур США, Західної Європи і країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону і між собою і за контроль над пострадянським простором.

Сьогодні ПС Заходу, знову (як і в 30-ті роки XX ст.) наблизилася до кінцевої точки інформаційно-ентропійного циклу через посилення комунальних проявів, і тому прагне перебороти небезпечну зону розвитку без обмеження споживання. З цією метою реалізується стратегія жорстко централізованого керування світовою спільнотою, що включає комплекс політичних, ідеологічних, організаційних, економічних і військових заходів. В тому числі: мондіалізм, концепції стійкого розвитку, формування оргструктур керування міждержавними блоками, військове і геополітичне районування — конструювання зовнішніх периферій західної ПС.

Дисертант вважає, що політичний процес у західній ПС не може забезпечити її цілісність. З метою збереження останньої, сигнал "виводу" (рішення і дії влади) повинен розповсюджуватися не лише по внутрішній, але й по зовнішній структурі системи. Збереження балансу "ввід" – "вивід" (що забезпечує національну інтеграцію) вимагає розширення системи за рахунок підключення до периферії об'єктів, що знаходяться на більш низькому системно-ієрархічному рівні.

У третьому підрозділі "Сучасна динаміка політичних систем незахідних країн" аналізується досвід роботи західної моделі політичного розвитку в традиціоналістському середовищі.

Особливістю традиціоналістських систем є те, що гомеостаз досягається централізованою підтримкою етики солідарності. Відсутність конкуренції прирікає незахідні суспільства на хронічне економічне відставання. Позитивну динаміку можна надати запровадженням деяких економічних і політичних свобод. Але це викликає потужний дестабілізуючий вплив, а результат залишається не ясним. Основна проблема розвитку незахідних ПС зводиться до здатності реформаторів безупинно підтримувати баланс між кількістю демократичних свобод і централізованим керівництвом.

Аналіз показав, що оптимальне місце на осі розвитку і інформаційно-ентропійної спіралі займають ті ПС, де правлячим елітам вдалося забезпечити політичне керівництво економічним розвитком, поєднуючи традиційні навички і мотиви з обережним запозиченням західних політичних інститутів. Реформам передувало ретельне вивчення національної спадщини. Сильна центральна влада не заперечувала проти дорадчого плюралізму; він не нав'язувався штучно, а виникав на базі плюралізму форм власності, коли недержавні форми стали достатньо зрілими.

У КНР, СРВ, Японії, Південній Кореї в основі ПС лежить так звана "півторапартійна" система панування, заснована або на авторитарній компартії, або на широкій коаліції "відповідальних за долю країни" політичних сил. При цьому оптимальне положення КНР і СРВ є більш стійким, оскільки

дезінтегруюча "ввід - вимога" ПС Заходу поширюється не на всю територію, а на жорстко лімітовані буферні зони (дотримується діада Ден Сяопіна: "одна країна - дві економічні (а з 1997 р. для КНР і політичні) системи").

Там, де співвідношення свобода/детермінізм далеке від оптимального в будь-який бік (Філіпіни – Індонезія) економічні показники і ступінь стабільності ПС є істотно нижчими.

Країни Південно-Східної Азії демонструють найважливіший урок вторинного політичного розвитку: ПС повинна бути здатною запобігти спробам будь-якої частини суспільства поширити свої цінності на всю країну і в той же час підтримувати достатній рівень плюралізму. Насильницька трансплантація західної моделі викликає мобілізацію консервативних і реакційних сил: виникають або неправові режими, або анархія і хаос.

В другому розділі "Проблеми пострадянського політичного розвитку" аналізуються генезис і актуальний стан політичного розвитку системи пострадянських країн – України, Білорусі і Росії.

У першому підрозділі досліджуються причини деградації радянської ПС. Дисертант виходить з того, що політичний процес у СРСР до початку 90-х років був функцією двох параметрів – внутрішнього і зовнішнього, як вимог "вводу". Епоха НТР вимагала відходу від жорстко ієрархічного способу управління економікою на користь горизонтальних зв'язків і кооперації, тобто активізації "ділового" аспекту. У 1965 р. було змінено критерій ефективності народного господарства з суто традиціоналістського (задоволення потреб суспільства, як цілого) на прибуток. Новий критерій міг ефективно використовуватися лише при наданні акторам відповідного рівня демократичних свобод. Але централізація лише посилювалася, що викликало зростання комунальних проявів у суспільстві. Комуністична ідеологія, як засіб підтримки етики солідарності, і структури, які її забезпечують, стали сприйматися як репресивні. Легітимність режиму невблаганно знижувалася. До середини 80-х років ПС СРСР виявилася поблизу кінцевої точки інформаційно-ентропійного циклу.

Зовнішнім "вводом – вимогою" стала дезінтегруюча дія ПС Заходу. Спільна дія зазначених сигналів з'явилася причиною, що викликала стрибкоподібний перехід радянської ПС на початок циклу.

Перед етнорегіональними реформаторами постала задача виводу нових ПС в оптимальну зону розвитку. Була обрана модернізаційна модель, що є характерною для раннього етапу формування теорії вторинного розвитку за версією М.Фрідмана, яка заснована на:

- а) зниженні ієрархічного рівня державної підсистеми;
- б) приватизації держвласності і кредитно-грошовій політиці стабілізації бюджету;
- в) форсованій демократизації і на заміні етики солідарності на конкурентність;
- г) інтеграції в ПС Заходу.

Впровадження демократичних інститутів супроводжувалося швидким зломом структур, що забезпечують гомеостаз, - департизацією і десовєтизацією. Майже всі концепції політичного розвитку сходяться в тому, що форсована демократизація викликає дисбаланс "вводу" і "виводу", що загрожує цілісності ПС. Крім того, нормативна модель ПС Заходу не відповідає його реальному стану. Дисертант у другому розділі перевіряє гіпотезу - функціонування ПС наведеної системи пострадянських країн не відповідає умовам збереження їх цілісності.

Соціальна мобілізація, що виникла в результаті ліквідації перепон мобільності людей, вимагає адекватного перерозподілу ресурсів, який повинна забезпечити нова ПС. Але адаптація суспільства до нового розподілу не може відбутися миттєво. Виник дисбаланс між традиціоналістськими і демократичними чинниками "вводу" - "вимогами" і "підтримкою", що має вигляд кризи політичної культури - легітимності та ідентичності, що розглядаються в **другому підрозділі** "Проблеми підтримки і сприйняття вимог".

Спираючись на фактичний матеріал, дисертант показав, що основна умова легітимності ПС - розширений консенсус стосовно природи і методів здійснення політичної влади не дотримується, що і формує кризу легітимності. Найважливішим її проявом стала вузькість політичного центру. Він існує лише усередині еліт і стосується лише політичного курсу. По відношенню ж до ПС центр надзвичайно слабкий.

Криза ідентичності пов'язана з проблемою легітимації. Неодмінною складовою частиною розвитку виступає інтеграція соціально-культурних поділів, етнічних і субнаціональних ідентичностей і їх ототожнення з демократичною ПС. Дисертант показав, що прискорена раціоналізація і соціальна мобілізація привели до маргіналізації широких шарів населення і їх відриву від нових ПС. При цьому оптимальні артикуляція і агрегування політичних інтересів утруднені, а це означає, що результуюча "вимога" сильно відрізняється від фактичної. У цьому полягає суть кризи ідентичності, найважливішим проявом якої стало замкнення базових інтересів акторів навколо зайнятого ними статусу. Все, що поза ним, в тому числі інтереси суспільства, для багатьох втратило актуальність.

Існування криз легітимності і ідентичності спотворює результуючий сигнал "вводу", який уже не може слугувати підставою для прийняття ефективних політичних рішень.

Криза політичної участі також ініціюється реакцією традиційної політичної культури на прискорену демократизацію, але виявляється вона в низці причин, які спотворюють "вивід" ПС - кризами політичного управління (проникнення і розподілу). Раціоналізація пострадянських суспільств викликала ріст спеціалізованих груп інтересів, що висувають ПС специфічні вимоги: а) так звана "партія влади" - партгоспноменклатура, що обуржуазилася, в альянсі з фінансовою буржуазією - правлячі еліти в Україні і Росії; б) національно-орієнтована буржуазія; в) традиціоналісти (комуністи, соціалісти і т.п.); г)

регіональні і етнорегіональні кола. Групи б,в,г - складають опозиційний конгломерат, а в Білорусі - рихлу правлячу еліту.

У дисертації показано, що правлячі еліти створюють штучні перешкоди для доступу інших груп інтересів до процесу прийняття і реалізації політичних рішень. Перешкоди до легальної політичної конкуренції підштовхують опозицію до неконвенційних акцій, а відрив груп інтересів від легальних партій приводить до неможливості контролювати протестний конгломерат. Таким чином порушуються вимоги політичного розвитку - рівність доступу до прийняття рішень і безпечна політична конкуренція. У результаті підтримка політичних інститутів падає. Наочним проявом цього автор вважає ріст політичного екстремізму.

У третьому підрозділі аналізуються проблеми "виводу" пострадянських ПС - кризи проникнення і розподілу. Оскільки на "ввід" ПС надходить перекручений сигнал, то рішення і дії влади не дозволяють системі виконувати найважливіші функції - забезпечувати ефективний і легітимний розподіл цінностей.

Криза проникнення на пострадянському просторі полягає в тому, що демократичні ПС часто виявляються не в змозі проводити свої рішення в життя. Дисертант доходить висновку, що ця криза проявляється в наступних формах:

- а) ігнорування рішень;
- б) опір владі;
- в) через неготовність населення прийняти ті чи інші новації, реалізація останніх не відповідає вимогам владних структур.

Найважливішою причиною кризи автор вважає відсутність демократичної системи панування, а остання не може виникнути через кризу політичної участі.

Криза розподілу є концентрованим виразом неефективності ПС. За винятком, частково, Білорусі, суспільства розшарувалися на вузькі прошарки тих, хто одержує надприбутки і маси, які все більше опускаються до стану жебрацтва. Коефіцієнт Джині за 1991-1998 роки зріс у 8-9 разів і складає не менше 40, при нормі 5-7. Бідність стає найважливішим політичним чинником. Суспільства деструктуються, маргіналізуються, поширюється почуття соціальної несправедливості, що у вітчизняних умовах є більш небезпечним, аніж навіть убогість.

Розглянуті нами ПС не виконують свої основні функції - ефективний і легітимний розподіл цінностей. У результаті має місце повномасштабний модернізаційний синдром. Політичний процес (взаємодія "вводу" - "виводу") носить гранично спрощений, безсуб'єктний характер. Вирішальний вплив на "ввід" здійснюють системи вищого ієрархічного рівня (насамперед ПС Заходу). Високий рівень комунальності і тривале перебування ПС поблизу початкової точки інформаційно-ентропійного циклу не створюють умов для формування ефективної системи панування і стабілізуючих зв'язків.

Білорусі вдалося уникнути криз проникнення і розподілу, але дисертант вважає, що такий стан є досить нестабільним, тому що система політичного панування тримається на авторитеті однієї фігури. В умовах навіть обмежених ринкових реформ цього мало. Тому Білорусь також відчуває потребу в політиці національної інтеграції.

Будь-яка програма інтеграції повинна передбачати блокування комунальних проявів, переміщення ПС в коло оптимальної точки циклу і стабілізацію в цьому стані. На перший погляд, подолання кризи можливе на шляху посилення державного детермінізму. Але оскільки державна підсистема позбавилася вищого рівня в ПС, встановлення авторитарної системи панування стає неможливим.

У третьому розділі "Національна інтеграція в Україні, Білорусі і Росії" перевіряється гіпотеза: для національної інтеграції необхідне: розширення сфери базових інтересів усіх акторів до масштабів відповідної держави, досягнення загальнонаціонального компромісу, формування демократичної системи політичного панування на основі широкої коаліції, що грає роль домінуючої партії, конструювання сприятливого зовнішнього оточення.

У першому підрозділі "Ресурси національної інтеграції" дисертант показав, що першим етапом подолання проблем розвитку повинна стати активізація наявних ресурсів політичного розвитку: людської гідності, доброї волі, традиціоналістських цінностей, організації широкого суспільного діалогу.

В другому підрозділі "Формування загальнонаціонального компромісу" розглянуті шляхи досягнення суспільної згоди щодо перспектив розвитку відповідної ПС. Загострення боротьби за панування тих або інших цінностей, претензій на статус, владу і ресурси діє за наступними напрямками: економічному, міжнаціональному, політичному і геополітичному. Позиції, що займаються різними групами акторів є непримиренними, але з цього не випливає, що основи для консенсусу не існує. Жорсткість позиції виникає як концентрований вираз побоювань людей і окремих груп за здійснення так званих "базових інтересів": безпеки, економічного добробуту, визнання, можливості розпоряджатися власним життям. Ці фундаментальні інтереси об'єднують акторів незалежно від статусу.

У ході широкого суспільного діалогу всі сторони повинні проникнутися інтересами один одного і зрозуміти, що подальше зростання політичної ентропії приведе до неконтрольованого соціального вибуху, що позбавить усіх перспектив збереження статусу, а тим більше його підвищення. Звідси випливає, що інтереси відповідних країн і їх ПС, як цілісностей, входять у сферу базових інтересів усіх, а значить - загальнонаціональний компроміс принципово може бути досягнуто.

На його підставі може бути реалізована ефективна система політичного панування у формі коаліції політичних сил, що визнають пріоритет стратегічних інтересів відповідної країни. Коаліція може бути політично оформлена у вигляді так званої "півторапартійної" системи. Саме в її рамках і повинна

реалізовуватися стратегія національної інтеграції. Дисертантом запропоновані принципи функціонування такої політичної системи.

З іншого боку, необхідно зберегти достатній рівень конфліктності для забезпечення потенціалу розвитку. Зазначена коаліція, в яку можуть увійти представники "партії влади", легальні ліві і національна буржуазія, буде достатньо лівою, щоб забезпечити соціальний вектор політики, але і достатньо правою, щоб уникнути спокуси "експропріації експропріаторів" і тотального планування. Крім того, дана політична система може включати навіть маргіналів, тому що сумарно всі некоаліційні сили не зможуть змінити статус-кво. Більш того, радикальні сили, отримавши легальний доступ до процесу прийняття політичних рішень, будуть змушені пом'якшити свою політичну позицію, що стане додатковим чинником стабільності ПС, що стали на шлях демократизації. На зазначених підставах конституції можуть бути виведені за межі політичної боротьби, що дасть можливість сформувати стійкий центр по відношенню до політичної системи.

Роль всенародно обраних президентів, як гарантів конституції, зведеться до правового контролю за тим, щоб жодна політична сила, в тому числі і коаліція, з частини політичного цілого не перетворилася в саме це ціле.

Разом із відновленням внутрішньої суб'єктності ПС, національна інтеграція вимагає обмежень зовнішньої об'єктності, зовнішнього "вводу-вимоги" до відповідного рівня. Тільки той варіант зовнішньої політики буде сприяти національній інтеграції, який забезпечить даній ПС принаймні рівне ієрархічне положення стосовно інших ПС. Інакше кажучи - забезпечить стійке знаходження центру так званої "концептуальної влади" в національних межах. Цій потребі сприяють лише країни розглянутої нами системи. Приклад Білорусі показує, що відомий ступінь її інтеграції з РФ:

- а) не загрожує втратою політичної незалежності;
- б) обмежує зовнішній "ввід-вимогу" аналогічно діаді Ден Сяопіна.

У третьому підрозділі "Геополітичний консенсус" дисертант формулює умови національної інтеграції України, а також стратегічний напрямок внутрішньої і зовнішньої політики для забезпечення максимальної політичної незалежності. Його основа - досягнення геополітичного консенсусу стосовно формування країнами Співдружності економічної суперсистеми, паралельно трьом вищезгаданим. Цей консенсус повинний бути досягнутий у двох площинах:

- а) між політичними силами в самих правлячих коаліціях;
- б) між країнами СНД.

У висновку дисертації підведені підсумки дослідження, сформульовані практичні рекомендації щодо науково-теоретичного і практичного використання цих підсумків.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ РОБІТ ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Тихомиров С.И. Основные направления развития современных политических систем. - Севастополь: Изд-во СевГТУ, 1999. - 40 с.
2. Тихомиров С.И. Проблемы постсоветского политического развития. - Севастополь: Изд-во СевГТУ, 1999. - 31 с.
3. Тихомиров С.И. Национальная интеграция в постсоветских обществах. - Севастополь: Изд-во СевГТУ, 1999. - 36 с.
4. Тихомиров С.И. Глава 12. Политическая информация: источники, анализ, ограничения //Прикладная политология. Учебное пособие для ВУЗов. - М. - Севастополь: Изд-во МАИ, 1998. - С. 152-161.
5. Тихомиров С.И. Компромисс в постсоветских переходных обществах //Вестник СевГТУ. Философия и политология. Сб. науч. тр. Выпуск 9. - Севастополь: Изд-во СевГТУ, 1998. - С.70-75.
6. Тихомиров С.І. Розподільчий аспект модернізаційного синдрому в Україні. //Вестник СевГТУ. Философия и политология. Сб. науч. тр. Выпуск 17. - Севастополь: Изд-во СевГТУ, 1999. - С. 81-86.
7. Тихомиров С.И. К вопросу о политическом процессе в Крыму //Материалы II Крымских чтений Н. Я. Данилевского. - Симферополь: Крымский архив, 1995. - С.61-63.
8. Тихомиров С.И. Проблемы общественно-политической стабильности в Севастополе //Межкультурные коммуникации и проблема духовности в конце XX века. - К. - Севастополь, 1995. - С. 151-153.
9. Тихомиров С.И. Некоторые проблемы либерализации постсоветских государств // Пути самопознания человека. - К. - Севастополь, 1997. - С. 204-209.
10. Тихомиров С.И. О некоторых особенностях модернизационных процессов в незападных обществах // Социальные процессы и проблемы духовности. - К. - Севастополь, 1998. - С. 32-43.
11. Тихомиров С.И. К вопросу о стабильности политического развития переходных обществ //Вестник СевГТУ. Экономика, политика, философия. Сб. науч. тр. Выпуск 4. - Севастополь: Изд-во СевГТУ, 1996. - С.35-39.
12. Тихомиров С.И. Теоретико-методологические аспекты анализа переходных политических систем//Вестник СевГТУ. Философия и политология. Сб. науч. тр. Выпуск 13.- Севастополь: Изд-во СевГТУ, 1998. - С.16-24.
13. Тихомиров С.И. Современная динамика политических систем незападных стран//Актуальні проблеми політики. Зб.наук.праць. Выпуск 5.- Одеса: Астропринт, 1999.- С.170-174.
14. Тихомиров С.І. Політичний розвиток у геополітичному вимірі//Віче.- 1999.- №8.- С.96-101.
15. Тихомиров С.І. Білоруська версія політичного розвитку//Актуальні проблеми політики. Зб.наук.праць. Выпуск 6-7.- Одеса: Астропринт, 1999.- С.273-279.

АНОТАЦІЯ

Тихоміров С. І. Досвід пострадянського політичного розвитку: аналіз і синтез. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 - політичні інститути та процеси. Одеська державна юридична академія. Одеса, 2000.

Дисертація присвячена аналізу проблем політичного розвитку України, Росії і Білорусі. У роботі розвиваються теоретико-методологічні концепції Д. Істона і Г. Алмонда що застосовуються до аналізу політичних систем у кризових і перехідних станах. Встановлено, що основною проблемою пострадянського розвитку є відсутність ефективної системи політичного панування, яка виникла внаслідок форсованої демократизації. Формулюються умови подолання проблем розвитку - загальнонаціональний компроміс з економічних, міжнаціональних, політичних і геополітичних напрямків, а також створення системи демократичного політичного панування.

Ключові слова: політична система, політичний розвиток, компроміс, шкала розвитку, інформаційно-ентропійна спіраль.

АННОТАЦИЯ

Тихомиров С. И. Опыт постсоветского политического развития: анализ и синтез. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 - политические институты и процессы. Одесская государственная юридическая академия. Одесса, 2000.

Диссертация посвящена исследованию условий национальной интеграции в Украине, Беларуси и России на основе системного анализа мировых тенденций и закономерностей политического развития - с одной стороны и проблем демократизации в этих странах, - с другой.

В работе развиваются теоретико-методологические концепции Д.Истона и Г.Алмонда применительно к анализу политических систем в кризисных и переходных состояниях. Используя идеи А.Зиновьева и К.Шеннона - Е.Седова удалось адаптировать классические модели к изучению нестабильных состояний любых политических систем. Концептуальная схема контроля хода вторичного политического развития заключается в определении положения анализируемой системы на "оси развития" и отрезке информационно-энтропийной спирали (цикла).

Раскрывается содержание основной проблемы политического развития на постсоветском пространстве: в условиях локализации рассматриваемых политических систем вблизи начальной точки информационно-энтропийной спирали, эти системы не обеспечивают поддержание баланса "ввод" - "вывод"; чрезмерные отчужденность и конкурентность политических акторов ведут к прогрессирующей внутренней бессубъектности политического процесса и деградации демократических режимов.

Обосновывается вывод: в условиях наблюдающегося модернизационного синдрома положительный потенциал как западной, так и традиционалистской моделей развития усвоен быть не может.

Аргументируется основное условие нормализации политического процесса: включение в сферу базовых интересов всех политических акторов интересов своих стран, как целостностей. С этой целью раскрываются суть и содержание всеобщего компромисса по экономическому, межнациональному, политическому и геополитическому направлениям. Формулируются принципы формирования и функционирования широкой коалиции политических сил для обеспечения развития и сохранения целостности Украины, Беларуси и России. На период стабилизации - вывода соответствующих обществ в зону оптимального развития на информационно-энтропийной спирали - такая коалиция может быть оформлена как политическая система господства с одной доминирующей партией.

Ключевые слова: политическая система, политическое развитие, компромисс, шкала развития, информационно-энтропийная спираль.

SUMMARY

Tikhomirov S. I. Post-soviet's political development: analysis and synthesis experiential.- Manuscript.

Thesis for a candidates degree by specialty 23.00.02 - Political institutes and processes. Odessa State Law Academy. Odessa, 2000.

The dissertation is devoted to analysis of political development of Ukraine, Russia and Byelorussia. A D. Easton's and G. Almond's theoretical methodological concept are elaborated applying for analysis of political systems in the crisis and transition conditions. There is established that an absence of effective political domination system, owing to forced democratization, is the main problem of the post-soviet development. The conditions of overcoming one, all-nation compromiss, including economical, interethnic, political and geopolitical ingredients and build up democratic political domination system – are formulated.

Key words: political system, political development, compromiss, scale of development, information-entropical spiral.